

Dilek YALÇIN

Arş. Gör. | Res. Asst.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Gümüşhane-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-0793-5437

dilek29yalcin@gmail.com

Dervişin Şehri: *Tuhfetü'l-Letâif*'te Nefsin Kaleleri

Öz

Klasik edebiyatta hikâye türündeki eserler, manzum ve mensur şekillerde kaleme alınmıştır. Kur'an kıssaları, din büyüklerinin mücadeleleri, peygamber ve evliya menkıbeleri gibi dinî konular; sosyal hayata dayanan yerli konular; tasavvufî konular; aşk ve kahramanlık bu hikâyelerin temel konularını teşkil etmektedir. Bunlar içinde tasavvuf konulu hikâyelerde metaforlar aracılığı tahkiye söz konusudur. Zira tasavvufta seyr ü sülûk, metaforlarla anlatılmaya elverişli bir ameliyedir. Bundan dolayı nefis terbiyesini metaforlarla anlatmak, tasavvuf edebiyatının geleneğidir. Çerçeve hikâyesi aşk olan *Tuhfetü'l-Letâif*'in içinde seyr ü sülûkün metaforlarla tahkiye edildiği kısa bir hikâye mevcuttur.

Tuhfetü'l-Letâif, Ali bin Nâkîb Hamza tarafından kaleme alınmış, iç içe geçmiş kısa hikâyelerden oluşan mensur bir hikâye örneğidir. Hikâyedeki ana olay, iki kahramanlı aşk mesnevilerinin kurgusuna dayanır. Hikâye; âşık olma, ayrılma ve tekrar kavuşma olay örgüsüne bağlı olarak ilerler. Başkîşi Şâh Râmin'in sevgilisi Mâh Pervîn'i bulmak için ortaya koyduğu mücadele ve başından geçen olaylar, hikâyede farklı farklı kurgular içinde tahkiye edilir. *Tuhfetü'l-Letâif*'in 128b-155a varakları arasındaki olay örgüsü ise sembolik bir seyr ü sülûk hikâyesidir. Başkîşi Şâh Ramin'in sevgilisi Mâh Pervîn'i ararken yolda rastladığı kale, Şâh Râmin'in seyr ü sülûkte derunî tekamülüne vesile olan mekândır. Hikâyede seyr ü sülûk, Şedîd tarafından yaptırılan bu kale ile sembolize edilmiştir. Seyr ü sülûkün zorlukları, gereklilikleri ve teamülleri; hikâyede kişiler, mekânlar ve hayvanlar üzerinden çeşitli metaforlarla tahkiye edilmiştir. Çalışmamızda *Tuhfetü'l-Letâif*'in 128b-155a varakları arasındaki kısa hikâyede seyr ü sülûkün kale şehri, bitki, hayvan ve maden metaforlarından istifade edilerek nasıl tahkiye edildiği; seyr ü sülûk ilerleyişinin kılavuzları olan mürşid, Hızır ve Kur'an'ın hikâyede nasıl sembolize edildiği üzerinde durulacaktır. Ayrıca hikâyenin kaynağını teşkil eden Şedîd, Şeddâd ve İrem bağı; nefis terbiyesi bağlamında ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Seyr ü sülûk, Kale sembolizmi, *Tuhfetü'l-Letâif*.

City of the Dervish: Castles of the Human Soul in *Tuhfetü'l-Letâif*

Abstract

In classical literature, works in the story genre were written in verse and prose forms. Religious subjects such as Qur'anic parables, the struggles of religious figures, the stories of prophets and saints, local subjects based on social life, mystical subjects, love and heroism constitute the main subjects of these stories. Among these, stories on Sufism are narrated through metaphors. Indeed, in Sufism, spiritual journey is a process well-suited for metaphors. Therefore, it is a tradition of Sufi literature to describe the discipline of the soul through metaphors. Within the frame story centered around love in *Tuhfetü'l-Letâif*, there exists a short story where the process of spiritual journey is narrated through metaphors.

Tuhfetü'l-Letâif is an example of a prose story written by Ali bin Naqib Hamza, consisting of intertwined short stories. The main plot of the story is based on the structure of two heroic love masnavis. The story progresses around the themes of falling in love, separation, and reunion. The protagonist Shâh Râmin's struggle to find his beloved Mâh Pervîn and the events he goes through are narrated in different fictions in the story. The plot between pages 128b-155a of *Tuhfetü'l-Letâif* is a symbolic tale of spiritual journey. The castle encountered by the protagonist Şâh Ramin on his quest for his beloved Mâh Pervîn symbolizes the inner evolution in his spiritual journey. In the story, the journey is symbolized by this castle built by Şedid. The difficulties, requirements and customs of the pilgrimage are depicted through various metaphors in the story through people, places and animals. In this study, we will focus on how the short story of *Tuhfetü'l-Letâif*, which is written in the 128b-155a varas of *Tuhfetü'l-Letâif*, narrates the progress of seyr al-suluk by using the metaphors of the castle city, plants, animals and mines, and how the guides of the progress of seyr al-suluk, namely Murshid, Khidr and the *Qur'an*, are symbolized in the story. Additionally, the story's source, Şedîd, Şeddâd, and the Garden of Irem will be discussed and evaluated in the context of self-discipline.

Keywords: Spiritual journey, Castle symbolism, *Tuhfetü'l-Letâif*.

Giriş

“Ey âdem bu dünyâya aldanma sen
Uyup nefs dileğine yeldenme sen” (v.140b)
(Tılfarlıoğlu, 2017)¹

Klasik edebiyatımızda çeşitli konular hikâye türünde kaleme alınmıştır. Hikâye, “Nakletme, bir vak’a ve sergüzeşt sırasıyla anlatma, rivayet, hakikî ya da uydurma ve ekseriya hisse kapmaya mahsus sergüzeşt ve vukuât, kıssa, mesel, roman” (Şemsettin Sami, 2008, s. 554) manasına gelen edebî bir türdür. Hikâye ile ilgili edebiyatımızda çeşitli adlandırmalar mevcuttur. Kıssa, sîre, sîret, megâzî, semîr, mesel, makâme, hurâfe ve ustûre, latîfe, nâdire ve tarih; hikâyenin Arapça manasının eş ve yakın anlamlarını ihtiva eden terimlerdir (Yağcı, 2002, s. 2-3). İsmail Çetışli ise hikâyenin adlandırılmasında tarih, destan, kıssa, masal, mesel, menkibe, rivayet, lâtife, fıkra, hurafe, roman, öykü, anlatı, benzetme kelimelerinin kullanıldığını ifade etmektedir (Çetışli, 2004, s.16).

Edebiyatımızda muhtelif şekillerde adlandırılan hikâye türünde kaleme alınan ilk eserler, dinî içeriklidir. Bu hikâyelerin temel kaynağı; Kur’ân kıssaları, peygamberlerin ve velilerin yaşadığı olaylar, din büyüklerinin kişilikleri ve yiğitlikleridir. İlk manzum hikâye örneklerinin Yusuf Kıssası’na, bunun dışındaki hikâyelerin din büyüklerinin kahramanlıklarına, peygamberlerin çeşitli olaylarda gösterdikleri mucizelere dayandığı görülmektedir. Battal-nâme, Danişmend-nâme ve Hamza-nâme”ler ise ilk mensur hikâye örnekleri sayılmaktadır (Levend, 1967, s.71). Agah Sırrı Levend, Divan edebiyatında kaleme alınan hikâyeleri *konuları kutsal kitaplardan, Arap ve Fars edebiyatlarından alınmış hikâyeler* ve *konuları ulusal hayatımızdan alınmış yerli hikâyeler* şeklinde tasnif etmektedir (Levend, 1967, s. 72-73). Konularına göre ise hikâyeleri *aşk hikâyeleri, kabramanları tarihten alınmış hikâyeler, temsili hikâyeler, tasavvufî hikâyeler, serüven hikâyeleri, sergüzeştname ve hasbıhal yollu hikâyeler* başlıkları altında değerlendirmektedir (Levend, 1967, s.73).

Makalemizin konusunu teşkil eden *Tuhfetü'l-Letâif*, hikâye türünde kaleme alınmış bir mensur hikâyedir. “Ali bin Nakîb Hamza’nın bilinen tek eseri olan ‘Tuhfetü’l-Letâif’ Kanada’nın Toronto Şehrinde bulunan Aga Khan Müzesi’nin yazma eserler bölümünde ‘Demirbaş No: - AKM00280’ ile kayıtlıdır ve tek nüshadır” (Tılfarlıoğlu, 2022, s. 219). Letâif; lâtife kelimesinin çoğuludur. Lâtife; “güldürü niteliği olan kısa hikâye; fıkra” demektir (Çağbayır, 2007, s. 3630). “Nükteli, güldürücü, aynı zamanda düşündürücü, ibret verici olayların anlatıldığı, kısa öz hikâyeler” şeklinde de tanımlanmaktadır (Kavruk, 1998, s. 149). Ayrıca lâtifenin “son derecede ince mâna ifade eden, kelimelerle açıkça anlatılmayan, işaret yoluyla ehline söylenebilen, tadılarak ve yaşanılarak öğrenilen bilgiler” (Kâşânî, s.83, akt. Türer, 2003, s.110) şeklinde açıklanması; *Tuhfetü’l-Letâif*teki lâtifelerin kelimelerle açıkça anlatılmayan, ehlinin yaşayarak tecrübe edeceği ince manaları sembolik bir dille ifade eden küçük hikâyeler olduğunu gözler önüne serecek mahiyettedir. Dolayısıyla *Tuhfetü’l-Letâif*, çift kahramanlı aşk mesnevilerinin temel kurgusuna dayanan çerçeve hikâye bünyesinde iç içe geçmiş kısa hikâyelerden oluşmaktadır. Bu hikâyelerden biri olan 128b-155a varakları arasındaki kısa hikâye; tasavvuf ehlinin anlayabileceği *ince manaları, tadılarak ve yaşanılarak öğrenilen bilgiler* olan tevhidî terbiyenin adap ve erkânının metaforlarla tahkiye edildiği sembolik bir seyr ü sülük ilerleyişini tahkiye etmektedir.

Tuhfetü’l-Letâif ve Seyr ü Sülük Hikâyesi

Çerçeve hikâye bir aşk öyküsüne dayanan bu mensur hikâyenin 128b-155a varakları arasındaki kısa hikâye; sembolik bir seyr ü sülük hikâyesi mahiyetindedir. *Tuhfetü’l-Letâif*’in diğer kısa hikâyelerinde olduğu gibi bu hikâyede de olayın kurgusuna göre kişiler hikâyeye dahil edilir.

¹ Çalışmamızdaki metinle ilgili kısımlar, Musa Tılfarlıoğlu tarafından hazırlanan Ali Bin Nakîb Hamza ve *Tuhfetü’l-Letâif* (Metin-İnceleme) adlı tez çalışmasından alınmıştır. Bu alıntılar, (v.128a) şeklinde varak numaraları belirtilerek gösterilmiştir.

Seyr ü sülükün mahiyetine göre Perre-Bâl Hân, Ekmâil Pir ve Mürğ-ı Şîrân adlı kişiler olaya girer. Hikâyenin bu kısmında Şâh Râmîn'in sevgilisi Mâh Pervîn'i arayışı durur. Mâh Pervîn, bu hikâyeye dahil bile edilmez. Olayın akışı birdenbire Şâh Râmîn'in derunî tekâmül sürecini metaforlarla tahkiye eden bir hâl alır. Şâh Râmîn, maşuka ulaşmak istediğini söyler. Fakat kastettiği maşuk, Mâh Pervîn değil mutlak güzellik sahibidir. Seyr ü sülükün tahkiye edildiği bu bölümde beşerî aşkın ilahî aşka dönüştüğü görülmez. Dolayısıyla bu bölümde beşerî aşkı ararken ilahî aşkı bulan bir salikin hikâyesi anlatılmaktadır.

Tablo 1

Tuhfetü'l- Letâif'in Çerçeve Hikâyesi ve 128b-155a Varakları Arasındaki Lâtife (Küçük Hikâye) Seyr ü Sülük Hikâyesi

Tuhfetü'l- Letâif'in Çerçeve Hikâyesi
Tuhfetü'l- Letâif; Şâh Râmîn adlı başkişinin sevgilisi Mâh Pervîn'e ulaşmak için başından geçen olayları ele almaktadır.
128b-155a Varakları Arasındaki Lâtife (Küçük Hikâye) Seyr ü Sülük Hikâyesi
- Şâh Râmîn'in Perre-Bâl Hân ile karşılaşması ve Perre-Bâl Hân'dan kaleyi öğrenmesi,
-Elyas Peygamber'in Ekmâil Pir'i Şâh Râmîn'e tılsımları öğretmesi için görevlendirilmesi,
-Ekmâil Pir'in Şâh Râmîn'i 600 yıl Şedid'in yaptırdığı kalenin kapısında beklemesi,
-Şâh Râmîn'in sevgilisi bulmaya çalışırken yolunun kaleye gelmesi ve Ekmâil Pir ile karşılaşması,
-Şâh Râmîn'in kaleyi merak etmesi ve kaleyi görmeden gitmek istemediğini Ekmâil Pir'e söylemesi,
-Ekmâil Pir'in Şâh Râmîn'e kaleye girmesi ve tılsımları çözmesi için yardımcı olacağını söylemesi,
-Ekmâil Pir, Şâh Râmîn ve beglerin kaleye kapısına gelmesi, kapının kilitli olduğunu görmeleri ve kapıyı açmak için Ekmâil Pir'den yardım istemeleri,
-Kapıyı açmak isterken karşılıklarına bir hendek ve neheng çıkması, hendekdeki su ve neheng ile mücadele etmeleri,
-Kilitli olan kale kapısının anahtarını ele geçirebilmek için öküz üzerindeki kişi ile mücadele etmeleri,
-Kale kapısını açıp saray ve bahçeye ulaşmaları, burada da canavar ile mücadele etmeleri,
-Kalenin içini gören Şâh Râmîn'in dört direkli kubbeyi de görmek istemesi üzerine ilerleyişin devam etmesi,
-Şâh Râmîn'in sırasıyla pirinç, gümüş, demir ve kızıl altın minarelerine gitmesi ve burada karşısına çıkan engelleri ortadan kaldırması.

Hikâyede seyr ü sülük terbiyesi; terbiyenin adap ve erkânı, terbiyedeki kişiler ve mesuliyetleri, terbiye sırasında karşılaşılan engeller üzerinden sembolik bir dil vücuda getirilerek tahkiye edilmiştir. Seyr ü sülükün bu kavramları hikâyede; muhkem bir kapıdan, imar edilmiş muhteşem bir saray ve odalarından, çeşit çeşit bitki ve meyvenin bulunduğu bahçeden ve dört minareli bir kubbeden müteşekkil bir kale tasviri ile ele alınmıştır. Seyr ü sülükte kale sembolü farklı yazarlar ve şairler tarafından da kullanılmıştır. "... sembollerden istifade yolunu tercih eden sûfiler, insanın katmanlı yapısını ve katmanlar arasındaki seyrini çeşitli sembollerle dile getirmişlerdir. Tercih edilen sembollerden biri olan kale, sahip olduğu yapısal özellikleri ve fonksiyonları itibarıyla sûfilerin zihin dünyalarında geniş çağrışımlar yapmıştır" (Karadayı, 2020, s. 200). Ali bin Nâkib Hamza da kalenin yapısal özelliklerini ve fonksiyonlarını, seyr ü sülükün remizleri hâline dönüştürerek kale sembolizminden istifade etmiştir.

Hikâyedeki kalenin sembolik çağrışımlarının dışında kalenin Şedîd tarafından büyük bir ihtişamla yaptırılmış olması, Şedîd'in kaleye girenlerin ilerlemesini engellemek için mimarlarına tılsımlar yaptırarak kalenin çeşitli yapılarını güçlendirmesi ve kaleyi geçilmez hâle getirmesi, aynı zamanda kaleye gelen kişinin ilerleyebilmesi için de Şedîd'in kendi ağzından öğütler verdiği levhler yazdırması hikâyenin çağrışım gücü daha da güçlendirilmiştir. Kalenin Şedîd tarafından ne amaçla yapıldığı da kale sembolizmi ve İrem şehri arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Başkişi Şâh Râmîn sevgilisi Mâh Pervîn'i ararken Perre-bâl Hân ile karşılaşır. Perre-Bâl Hân, Şâh Râmîn'e kaleden bahseder. Perre-Bâl Hân ve Şâh Râmîn kaleye gelirler. Kalenin hikâyesi, Ekmâil Pir tarafından Şâh Râmîn'e şöyle anlatılır:

Şehzâde ayıtdı: ne sebebdür ki sen bunda karar dutduñ pîr ayıtdı: bir gün elyâs peygâMBER 'aleyhis-selâm ve âli nebiyyina katuñda otururdum. baña bu kal'anuñ vaşfuñ ayıtdı ben işitdüm ayıtdum: ol kala ne kaladur ve dañ kim binâ kıldı içünde neler var, ayıt işideyün didüm elyâs 'aleyhis-selâm ayıtdı ad oğullarundan bir er var idi aduña şedîd dirlerdi bir kardaşı var idi aduña şeddâd dirleridi ol- şeddâd, dâvud zamânuñda bir şehir yapıdı ya'nî kendüye uçmağ idindi 'akıbet Hağ Te'âlî anı yapıdı uçmağa koydurmadı 'azrâ ile emretti, uçmağunuñ kapısı önünde cânuñ aldurdı ol- uçmağı halk gözünüñden mañcüb kıldı şedîd anı gördi, ayıtdı: ol- benüm kardaşum be-gâyet delü imiş ki kendü yapıdurduğuna gelüp nazar kılmadı, hasret gitdi ben bir binâ kılayum, üzerüne durayum mi' mârî ben olayum didi vardı 'âlem mâluñı cem'î eyledi dañ ne kadar ki 'âlemd e 'aql işsilâri üstâdlar... (v.132b).

Kale kapısında 600 yıl boyunca Şâh Râmîn'in gelişini bekleyen Ekmâil Pir, Şeddâd ve Şedîd'in hikâyesini anlatır. Davud Peygamber zamanında yaşayan Şeddâd adına "uçmağ" denilen bir şehir yaptırmıştır. Fakat Allah; Şeddâd'ın bu cennete girmesine izin vermemiş, Azrail'e emretmiş, "uçmağ"ın kapısında Şeddâd'ın canını aldırıştır. Böylece halkın nazarında bu şehir, itibarını kaybetmiştir. Hikâyede bahsedilen şehir İrem'dir. İrem, "Şeddâd'ın cennet taklidi olmak üzere tanzim ettirdiği meşhur bağ"dır (Muallim Naci, 2021, s. 291). "Çok eski zamanlarda Yemen'de yaşamış Ad kavminin hükümdarı Şeddâd'ın yaptırdığı ünlü sütunlu saray (Eski edebiyatımızda daha çok Bâğ-ı İrem olarak geçer ve bu sarayın görkemli bahçesi yerine kullanılır)" (Tulum, 2023, s. 312). "...İrem, sarayları ve köşkleri altından, sütunları zeberced ve yakuttan olan muazzam bir şehirdi. Orada çeşit çeşit ağaçlar ve düzenli akan ırmaklar vardır" (İbn Haldun, 2018, s.172). Bütün bu tasvirden yola çıkarak İrem, Şeddâd'ın cenneti taklit etmek için 300 senelik çalışma sonucunda halkının tüm değerli mal varlığını kullanarak inşa ettirdiği; güzel bahçesi, sarayları ve köşkleri, çeşit çeşit ağaçları ve ırmakları olan yüksek sütunlardan yapılmış bir kadim bir şehirdir. Klasik şiirimizde İrem, bu bağlamda "Âd oğlu Şeddâd'ın cennete nazîre olarak yaptırdığı meşhur ve gayetle güzel bahçe ve köşk ki edebiyatımızda yalancı cennet, ma'mûr, âbâdân ve neşât-efzâ yer manasında ve ekseriya bağ sözü ile beraber kullanılmıştır" (Onay, 2023, s. 201). Hikâyedeki kale de Şedîd'in tıpkı kardeşi Şeddâd'ın yaptırdığı İrem gibi görkemli ve mamur bir kale şehridir. Bu şehir; 400 odalı ihtişamlı bir saraydan; çeşitli ağaçlarla, çiçeklerle ve madenlerle bezenmiş bir bahçeden, yüksek minareli kubbeden müteşekkildir.

İrem, güzel ve ihtişamlı şehir olmanın dışında nefsin isteklerine kapılma sonucunda helak olmanın da simgesidir. *Kur'ân-ı Kerim*'de İrem'in bu özelliğine değinilmiştir:

(Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hûd kavmi) Ad'e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e, vadide kayaları oyan (Salih'in kavmi) Semûd'a, kazıklar sahibi Firavun'a ne yaptığını görmedin mi? Bunlar şehirlerde azgınlık eden ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran kimselerdi. Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı (Kur'ân-ı Kerim, Fecr, 89/6-13).

İbn Haldun, *Mukaddime*'de İrem şehrinin ve halkının helak oluşuna şöyle değinmiştir:

Ad b. Uvs b. İrem'in oğulları olan Şedid ve Şeddâd hükümdardır. Şedid'in helak olmasıyla Şeddâd hükümdar olmuş; cennete benzeyen İrem'i üç yüz senelik çalışmanın sonucunda inşa etmiştir. Şehir bitince ülkesinin halkıyla birlikte şehre gitmek için yola çıkan Şeddâd, şehre bir günlük mesafe kaldığında semadan gelen bir afet sonucunda halkıyla helak olmuştur (İbn Haldun, 2018, s.172).

Bütün bu açıklamalardan İrem şehri halkının nefislerine kapılarak Hz. Hud'a iman etmedikleri, küfre sapmaları sebebiyle gökten gelen bir afet sonucunda helak edildiği anlaşılmaktadır. İrem şehrinin güzelliği, ihtişamı ve nefsin peşinden koşulup helak edilme bağlamı; İrem'in tasavvufta remiz olarak farklı manalara gelecek şekilde kullanılmasına vesile olmuştur. İrem, imar edilmiş bir şehir olması müktesebatında "tasavvufa göre irem; müminin gönlü, Allah'ın evi ve Allah ile yakın olma yeridir" (Çolak, 2023, s. 366). Zira nefis terbiyesi, bir kalp tezkiyesidir. Kalbi masivadan temizleyerek imar etme amelîyesidir. Bu arınmanın mahalli gönüldür. Dolayısıyla seyr ü sülük sonunda gönül; imar edilmiş bir şehir gibidir. Nefse kapılışın sonucunda hüsrana uğrama sebebiyle de İrem, "Şeddâd'ın kendisini yeryüzünün Tanrısı ilan etmesi ve Tanrılık alameti göstermek için zorbalıkla topladığı değerli madenlerle kendi cennetini inşa ettirmesi, ibretlik bir tasavvufî anlatı olarak edebiyatımızdaki yerini almıştır" (Ataseven, 2018, s. 8). Hikâyede İrem ve ona eş değerde güzellikte yapılan kale şehri; bu iki bağlamı da karşılamaktadır. Kardeşi gibi Tanrılık iddiası ile kale şehrinin inşa ettiren Şedîd; helak olmuştur. Şedîd; hikâyede levh adıyla adlandırılan öğüt yazılarında nefesine kapıldığını, ahiret için çalışmadığını, kimseye yardımcı olmadığını; malının, mülkünün ve bu ihtişamlı kalenin ona bir hayrı dokunmadığı söyler. Dünyaya ve dünya nimetlerine aldanmaması konusunda seyr ü sülük yolcusuna uyarılarda bulunur.

***Tuhfetü'l-Letâif*te Nefsin Kaleleri**

Tasavvuf edebiyatında tasavvufî konuları ele alan türlerde metaforik anlatımın yaygın olarak tercih edildiği görülmektedir. Bu konuların başında da seyr ü sülük gelmektedir. Seyr ü sülük terbiyesinde ilerleyiş, bu ilerleyişte karşılaşılan güçlükler ve engeller, seyr ü sülükün adap ve erkânî çeşitli metaforlardan istifade edilerek kurgulanmaktadır. Mutasavvıfların bu anlatım tarzını benimsemesinin sebebi olarak; soyut olan kavramların somut kavramlara benzetilerek izah edilmesi ve anlaşılmasının kolay olması, sadece ehil kişilerin bu remizleri anlamaları için geliştirilmeleri ve müteali halleri izah etme güçlüğü gösterilmektedir (Ögke, 2005, s. 3). Tasavvuf edebiyatında metaforik anlatımın *somutlaştırma* işlevi sayesinde metafizik deneyimler ortak bir dille maddî gerçeklerle ifade edilir:

Soyut fikirler tasarlamak ve onları ifade etmek dilin insana sağladığı büyük bir güç olduğu hâlde, metafor, bu soyut fikirlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak hususunda dilin en faydalı unsuru olarak ön plana çıkar. Klasik Türk edebiyatında da tasavvufî şiir geleneği, metaforun "somutlaştırma işlevi"nden çok istifade etmiştir (Uçan Eke, 2017, s. 51).

Metafor sayesinde soyut tasavvufî deneyimler somut varlıkların kisvesinde daha anlaşılır kılınırken ayrıca metaforun başka bir işlevi olan *yeniden bilgi üretim işlevi*nden de istifade edilir. "Metafor, bilinen ve tecrübe edilen gerçekler yardımıyla bilinmeyenleri insanoğlunun idrak etmesini sağlar... Soyut kavramlarla ilgili zihni bir model inşa edilmek istendiğinde, maddî deneyimlerden yararlanılarak birtakım kıyas ve benzetmeler yapılır" (Uçan Eke, 2017, s. 51). Dolayısıyla tasavvuf edebiyatında metaforların hem *somutlaştırma işlevi* hem de *yeniden bilgi üretim işlevi*nden yararlanılmıştır.

Derunî bir tekamül sürecini tahkiye eden *Tuhfetü'l-Letâif*, metaforik anlatımla kaleme alınmıştır. *Tuhfetü'l-Letâif*te seyr ü sülük kale; seyr ü sülükte karşılaşılan güçlükler hayvan sembolizminden istifade edilerek tahkiye edilmiştir. Kale; seyr ü sülük yapmak isteyen salikin mürşid önderliğinde nefis-i kâmileye ermek için yapmak mecburiyetinde olduğu teamülleri simgelemektedir. Salik Şâh Râmîn'in "İmdi gel kerem eyle bu al'aya baa delil ol apuyı aç vir, içeri gireyün bu binâ-yı göreyün" (v. 133b) sözüyle seyr ü sülük başlamıştır.

Resim 1

Şâh Râmîn'in Kale Kapısına Gelişini Gösteren Minyatür

Kaynak: Çalışmada yapılan açıklamaya göre bu minyatür; Aga Khan Müzesi, İslamî Sanatlar Bölümü'nde "Demirbaş No: -AKM280" kayıtlı minyatürdür (Tilfarlıoğlu, 2017, s. 246).

Nefs-i Emmâre - Kale Kapısı

"Gözün aç eger ilerü varasın
Neler var dañı başıcağ göresin" (v.137a)

Ekmaîl Pir ile kaleye girmek isteyen Şâh Râmîn, kalenin kapısını açmak ister. Kale kapısının anahtarı, kalenin yanındaki hendektedir. Ekmaîl Pir ve Şâh Râmîn; atlarıyla hendekteki suyun içine girer. Suyun içinden birdenbire bir timsah çıkar. Ekmaîl Pir, Şâh Râmîn ve atları hep birlikte korkuya kapılır. Bu duruma şaşıran Şâh Râmîn, Ekmaîl Pir'e bunun neyin nesi olduğunu sorar. Ekmaîl Pir de bunun canlı olmadığını tılsım olduğunu; hendeğin içinde giren kişiyi korkutmak için rüzgar ile su üstünde görünen canavar gibi göründüğünü söyler. Şâh Râmîn, nehengten kurtulmak için ne yapması gerektiğini Ekmaîl Pir'e sorar. Ekmaîl Pir, kendisinin onu yok edeceğini söyler. Hendeğin yanına gelir. Orada bir göktaşını görür. Birkaç kişinin yardımıyla göktaşını kaldırır. Göktaşının altındaki delikten sular boşalır. Böylece hendeğin içinde su kalmaz, neheng kaybolur. Olayın tasavvufî manası şöyledir: Salık Şâh Râmîn ve mürşidi Ekmaîl Pir, seyr ü sülük kalesine girmek isteyince karşılıklarına bir hendek çıkar. Hendeğin içinde ise korkutucu bir

neheng vardır. Neheng; “Timsah denilen maruf cânver-i âbî” demektir (Muallim Naci, 2021, s.565). “Eti yenmeyen bütün diğer büyük ve küçük hayvanların görülmesi kişinin o hayvanların durumlarına göre nefs-i emmâredeki sıfatlardan birinde olduğunu gösterir” (Yüksel, 1996, s. 193-194). “Nefs-i emmârenin en önemli sıfatları; şirk, küfür, cehil, gaflet, büyük günah, kibir, hırs, cimrilik, şehvet, gazap, hased ve kindir” (Yüksel, 1996, s. 193). Hendek ve neheng, seyr ü sülükün ilk basamağında karşılaşılan engellerdir. Nefs-i emmâreyi simgelemektedir. Şâh Râmîn’in nefsi, içi su dolu hendek ve neheng kadar ürkütücüdür. Öyle ki hikâyede nefs-i emmâredeki nefsi simgeleyen bu hendek ve neheng, mürşid Ekmâil Pir’i ve seyr ü sülükün bineği olan atı da korkutmuştur. Karşısına çıkan hendek ve nehengten nasıl kurtulacağını bilemeyen tecrübesiz salık, bu konuda mürşidi Ekmâil Pir’den yardım ister. Mürşid, nehengin suya ayak basıldığında ortaya çıkan bir tılsım olduğunu söyler. Ekmâil Pir, tecrübesi sayesinde hendekteki suyu boşaltır. Nehengi görünmez kılar.

Ekmâil Pir ile Şâh Râmîn, hendekten geçtikten sonra kale kapısına gelirler. Kale kapısı sıkıca kilitlidir. Ne kadar uğraşsalar da kapıyı açamazlar. Şâh Râmîn, Ekmâil Pir’e ne yapması gerektiğini sorar. Ekmâil Pir, tek çarenin kale kapısının anahtarını bulmak olduğunu söyler. Kale kapısının sağ tarafında bir hücre vardır. Hücreye gelirler, kapıyı açıp içeri girerler. Orada bir kişinin öküzün üstünde oturduğunu, elinde birkaç anahtar olduğunu görürler. Öküzün boynunda da kale kapısının anahtarı vardır. Ekmâil Pir, bu kişiden kale kapısının anahtarının alınması gerektiğini söyler. Şâh Râmîn, anahtarı almak için ileri yeltenince kişi ve öküz birlikte dönmeye başlar. Kişinin ve öküzün ağzından, burnundan ve kulağında su akar. Oda su ile dolar. Suda boğulmak üzere olan Ekmâil Pir ve Şâh Râmîn geri kaçır. Daha sonra odanın anahtarını ele geçirirler. Odada bir levha görürler. Levhada dünyanın geçiciliği ile ilgili bir şiir yazılıdır. Ekmâil Pir; bu şiir okur, tılsımları açıklar ve Şâh Râmîn ile ilerleyişe devam eder.

Ekmâil Pir ve Şâh Râmîn, yeryüzüne bakınca orada canavarlar görürler. “Cümle cânverler ol arada kim yürürler, her biri kıymetlerden düzilmiş mür u mâr yılan, akreb, çıyan, uşag var-ıdı. Ne şadar var-ısa teferrüc kıldılar” (v.137a-137b):

Meselâ kişinin aşağıdaki hayvanlardan birini rüyasında görmesi kendisinin nefs-i emmârede ve nefs-i emmârenin o hayvanın sıfatıyla uygun bir durumda olduğunu gösterir: Fil, domuz, köpek, kedi, yılan, akrep, bit, pire, eşek, katır, kaplan, kurt, ayı, maymun, pars, tilki, sansar, tavşancıl kuşu, deve, azgın öküz, eşek arısı, sarıca arı, büyük-küçük sinekler, ölmüş şeyler, haşeratin bütünü, evcil ve vahşi hayvanlardan ve kuşlardan ve eti yenmeyen bütün hayvanlar...” (Yüksel, 1996, s. 192).

Canavar tasvirinde geçen; karınca, yılan, akrep, çıyan ve vaşak nefs-i emmârenin sıfatlarını sembolize eder. Nefs-i emmârenin sıfatlarını sembolize etmektedir. “Meselâ, kişinin hırs, nefsanî heves ve kötü zanlarla ilgili sıfatı üstün gelirse rüyasında fare, karınca gibi hayvanlar görür” (Yüksel, 1996, s. 193). “Kişinin kindarlık, azab, fitne fesat, eza, cefa sıfatı üstün gelirse rüyasında akrep, yılan gibi hayvanlar görür” (Yüksel, 1996, s.193). “Taze derviş rüyasında yılan gördüğünde bu genellikle nefs-i emmâreye yani en alt seviyedeki nefse işaret eder ve dervişin arzularının ve egoistik güdülerinin benliğini nasıl kapladığını gösterir” (Frager, 2023a, s. 89). “...karınca ise, rüyada hırs ve açgözlülük anlamı vardır” (Schimmel, 2023, s.119). “Fil, çok iri ve tehlikeli bir hayvandır” (Schimmel, 2023, s. 126). “Yılana bizde de olduğu gibi, sinsilik ve ikiyüzlülük atfedilir” (Schimmel, 2023, s.130). Nefs-i emmâre mertebesinde salikin karşısına çıkan bu hayvan suretleri; salikin nefs-i emmârenin hırs, nefsanî heves, kötü zan, kindarlık, fitne, eza, açgözlülük, sinsilik ve ikiyüzlülük sıfatları ile mücadele ettiğini gösterir. Salık, bütün bu sıfatları simgeleyen canavarı yok ederek bu sıfatlardan nefsinin arındırmasıdır.

Nefs-i Levvâme - Saray

“Eger sen gedâsın u ger şehriyâr
Cihâna gönül virmegil zînhâr” (v. 137a)

Ekmâil Pir ve Şâh Râmîn, saraya varırlar. Saray; ud, abanus sandak füsüstür. Her füsünün arasında lal, yakut, firuze, zümrüt, zebercet, mercan, yeşim, inci ve cevher gibi kıymetli taşlar vardır. Sarayın duvarlarının taşlarının her biri kıymetli taşlardandır. Sarayın süsü, kafur ve misktendir. Ferşi yeşil zebercetten; sakfı ud, abanus ve sandaldır. Çivileri altın ve gümüştedir. Direkleri billurdandır. Bu saray altınla süslenmiştir. Her türlü kıymetli maden, taş ve kokulardan imar edilmiştir. Sarayda 400 oda bulunmaktadır. Odaların içinde sayısız hazine vardır. Şehzade ve Pir, sarayı açıp içeri bakınca orada bir bahçe görür. Bahçede her biri inci, cevher, lal, yakut, zümrüt, altın, gümüş, firuze ve zebercetten her türlü yemiş bulunmaktadır. Ağaçlar her iki yana dizilmiş, ortadan geçen yol ise füsüs-kari mermerle kaplıdır. Yolun biraz ilerisinde dört direk üzerine bir kubbe inşa edilmiştir. Kubbenin üzerinde bir altın mahçe, mahçenin üzerinde ise altın doğan, doğanın burnunda gevherden bir şeb-ruz bulunmaktadır. O kubbenin taş yüzü altındandır. İç yüzü ise kıymetli taşlardandır. Rengarenk camlar ile kaplıdır. Görenler burayı “uçmağ”a benzetir. Kapının altında süslü bir taht bulunur. Tahtın önünde kızıl yakuttan bir havuz, havuzun ortasında sarı yakuttan bir şadırvan ve şadırvanın dört yanında kıymetli taşlardan kadehler vardır. Havuzun içinde altın ve gümüşten balıklar bulunmaktadır. Ayrıca suda yaşayan bütün canlılar havuzda mevcuttur. Bahçede yaprakları altın, gümüş ve yeşil zümrüt; meyveleri kıymetli taşlar olan elma, armut, kiraz, şeftali, anar, ayva, kayısı, hunnap, narenc, portakal ve lemun ağaçları vardır. Ağaçların altında ise gül, erguvan, nergis, menekşe, nesrin, lale, yasemin, sumran, reyhan, safran, şakayık-ı numani, emir-i aşıkan bulunmaktadır. Dahası yerler kammer yerine inci ile döşenmiş. Şehzade ve Pir’in karşısına imar edilmiş bir bahçe çıkmıştır. Bahçedeki yemişler; kıymetli maden ve taşlardandır. Bahçede kubbe, havuz ve şadırvan gibi mimarî yapılar bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli ziynetlerle döşenmiş taht, fenadan bekaya sefer eden kişi tarafından donatılıp bırakılmıştır. Böylesine güzel bir bahçede gezerken ansızın bir gürültü kopar. Şehzade ve Pir, korkudan kendilerinden geçer. Ayıldıklarında ise karşılarında garip bir canavar görürler. Eşek başlı, fil kulaklı, deve ayaklı, aslan pençeli, kurt gözlü, at yeleli, domuz boynuzu gibi dişleri olan bu canavarın gövdesi insana benzemektedir. Gergedan gibi boynuzları, keçi gibi tüyleri bulunmaktadır. Derken bir kuş yeryüzüne iner. Canavarın kafasını koparır. Canavarı kaleden dışarı atar.

Salik Şâh Râmîn ve Mürşid Ekmâil Pir’in karşısına çıkan saray ve bahçe, nefsi levvâmedeki salikin nefsinin sembolize etmektedir. “Bu mertebede sâlik artık yeşil çimenler, sahralar, ağaçlar ve akar çeşmeler görmeye başlar” (Yüksel, 1996, s.197). Bu güzellikteki ihtişamlı ve mamur bahçe, salikin nefis terbiyesindeki ilerleyişini gösterir:

...meyveli ağaçlar, yeşil çayırar ve olmuş meyveler, sâlih amel işlendiğine ve ihlâs sahibi olduğuna; döşemeli evler, saraylar, ekmek, dükkanlar, pazarlar ve gemiler nefsin biraz sükûnet eylediğine; bağlar, ballar, süt ruha kuvvet verildiğine ve safa bahşedildiğine, bazı yerlerin harap bazı yerlerin mamur görülmesi; nefsin ruha itaat ettiğine;... dalâlettir (Yüksel, 1996, s. 198).

Nefs-i levvâme mertebesinde salik; salih ameller işlemiş, ruhu safa bulmuş, gönlü mamur edilmeye başlamıştır. Fakat nefsi emmâre ve nefsi levvâme mertebelerinde suflî yönlerinden bir nebze arınan nefis, hala tertemiz değildir. Nefsin suflî yanları hâlâ etkisini sürdürmektedir. Kıymetli taşlar ve mimarî yapılarla, muhtelif canlı ve bitkilerle donatılmış bahçe sembolü ile tasvir edilen nefsi levvâmede nefsin suflî tarafı, Şâh Râmîn ve Ekmâil Pir’in karşısına çıkan canavarla sembolize edilmiştir. Eşek başlı, fil kulaklı, deve ayaklı, aslan pençeli, kurt gözlü, at yeleli, domuz boynuzu gibi dişleri olan bu canavarın gövdesi insana benzemektedir. Gergedan gibi boynuzları, keçi gibi tüyleri bulunmaktadır. “Kibirlik sıfatı üstün gelirse rüyasında fil, aygır, at ve bunlara benzer şeyler söz konusu olunca kişi rüyasında eşek görür” (Yüksel, 1996, s.193). Nefs-i levvâmede görülen fil, aygır, at ve eşek kibirlik sıfatını sembolize eder. “Domuz haram sıfatıdır, haramın helal gibi sunulmasını ifade eder” (Yüksel, 1996, s.193). “Deve; şehvet, hırs ve kin sahibi olduğunu...” (Yüksel, 1996, s.193) gösterir. “Kırcılık, yırtıcılık, parçalayıcılık gibi sıfatlar üstün

gelirse kişi rüyasında yırtıcı, parçalayıcı hayvanlar görür. Bunlar içerisinde kurt haram ve hased; kaplan kibir; ayı ve pars gazap sıfatlarını ifade eder” (Yüksel, 1996, s.193). Canavar temsilindeki eşek, fil, domuz, deve, aslan, kurt, gergedan ve keçi; nefsin süflî yönlerinin sembolleridir. Bu hayvanlar, nefis-i levvâmedeki nefis-i emmâre izlerini gösterir. Nefiste kibir, haram, şehvet, hırs, kin ve hased sıfatları bulunmaktadır. Salık bu mertebede bu sıfatlardan nefisini arındırmalı ve kalbini tezkiye etmelidir. Canavarın bu şekilde korkutucu ve acayip bir varlık olarak tasvir edilmesi, nefis-i levvâmedeki nefsin hâlâ korkutucu olduğunu göstermek içindir. Öyle ki nefsin bu yönüyle karşı karşıya kalan salık ve mürşid, dehşet içinde kalmış; nefisle nasıl mücadele edeceklerini bilememiştir. Çaresiz kalan salık ve mürşidin imdadına daha sonra da sembolik manalarına değineceğimiz kuş yetiştirilmiştir. Kuşun önderliğinde seyr ü sülûk ilerleyişi devam etmiştir.

Tasavvuf literatüründe nefsin kötü sıfatları, kale kapısında ve sarayda karşımıza çıkan muhtelif hayvan görünümündeki canavar metaforu ile hayvan sembolizminden yararlanılarak ifade edilmiştir. Bu sembolizmin ortaya çıkmasında mutasavvıfların nefisleri ile ilgili hayvan benzetmeleri yapmaları etkili olmuştur. Mutasavvıfların bu benzetmeleri ile ilgili çalışma yapan Schimmel, bazı mutasavvıfların nefsi sürekli yiyecek isteyen fare ya da köpeğe; kimsenin sözünü dinlemeyen, inatçı deveye benzettiklerini, bazılarının ise nefsi terbiye edilmesi gereken at veya katır olarak gördüğünü ifade etmektedir (Schimmel, 2020, s.168).

Nefis-i Mülhime

“Hayırluya mülk ola darü'l-bekâ
Çoğ eylüklü âdem şığına Hâk'a” (v.140b)

Hikâyede nefis-i mülhime, bayındır bir bahçe ile sembolize edilmiştir. Şâh Râmîn ve Ekmâil Pir, bu mertebede kale içindeki bayındır bahçeye girebilmiştir. Şâh Râmîn, bu bahçede Mürğ-i Şirân'a kalenin tamamını gördüğünü fakat dört minareyi de görmek istediğini söyler. Böylece seyr ü sülûk ilerleyişi devam eder.

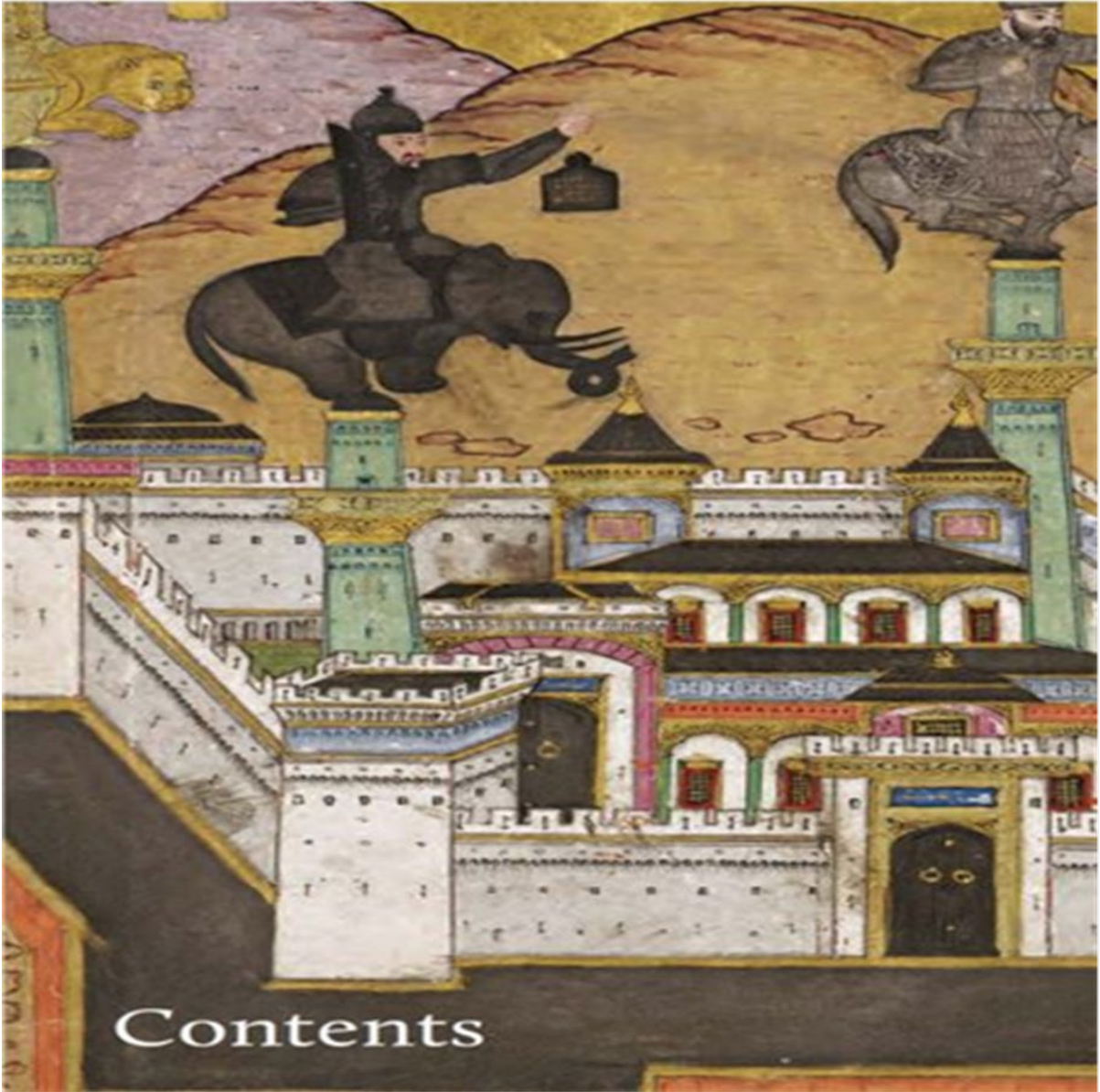
Nefis-i Mutmainne - Dört direkli Kubbe

“Dañı başmadum taşra bundan kadem
Şoñucu ben oldum burada 'adem” (v.137a)

Şâh Râmîn ve Ekmâil Pir, sarayın yolunun biraz ilerisinde dört direk üzerine inşa edilmiş bir kubbe görürler. Kubbenin üzerinde bir altın mahçe, mahçenin üzerinde ise altın doğan, doğanın burnunda gevherden bir şeb-ruz bulunmaktadır. O kubbenin taş yüzü altındandır. İç yüzü ise kıymetli taşlardandır. Rengarenk camlar ile kaplıdır. Görenler burayı “uçmağ”a benzetir. Nefis-i mülhimeye erişen salık; Şâh Râmîn Mürğ-ı Şirân'a kaleyi görmeyi başardığını ama dört minareli kubbeyi de görmek istediğini söyler. Mürğ-ı Şirân da Şâh Râmîn'e yardımcı olur, böylece dört minareye yolculuk başlar. Şâh Râmîn, Ekmâil Pir, Perre-Bâl Hân ve Mürğ-ı Şirân; sırasıyla sarı, gümüş, demir ve kızıl altın minarelere giderler. Sarı, gümüş, demir ve kızıl altın direkleri olan bu kubbe; nefis-i mutmainnenin sembolüdür.

Resim 2

Pirinç, Gümüş, Demir ve Kızıl Altın Minareleri Gösteren Minyatür

Kaynak: Çalışmada yapılan açıklamaya göre bu minyatür, “Architecture In Islamic Arts” adlı eserde yayımlanmıştır (Tilfarlıoğlu, 2017, s. 244).

Minyatürde görünen dört minareli bu kale², Perre-Bâl Hân ağzından tanıtılmıştır. Bu kale Horezm tarafında bir dağın eteğindedir. Bu kalenin eni yedi mil uzunluğundadır. Kalenin dört tarafında dört minare bulunmaktadır. Minarelerin her birinin uzunluğu yedi yüz arşındır. Her minarenin başında türlü türlü canavar bulunmaktadır. Minarelerin ilkinde sarı pirinçten yapılmış bir arslan vardır. Aslanın üzerinde sarı pirinçten yapılmış bir adam, adamın da elinde sarı pirinçten yapılmış bir kılıç ve levh bulunmaktadır. İkinci minarenin üstünde gümüşten yapılmış bir gergedan bulunmaktadır. Gerganın üzerinde gümüşten yapılmış bir adam vardır. Adamın bir elinde gümüşten yapılmış altmış arşın uzunluğunda bir kılıç diğer elinde ise gümüşten yapılmış

² Osman Nuri Karadayı tarafında hazırlanan *Tasavvuf Literatüründe Kale Sembolizmi* adlı makalede (2020, s. 201) Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin nefsin mertebelerini izah ederken altın, gümüş, safir, demir, bakır, pirinç ve kerpiçten yapılmış kale benzetmesinden istifade ettiğini söyler. Ayrıca Ebü'l-Leys es-Semerkindî ve Abdulkâdir Geylânî'nin İslam'ı altın, gümüş, demir, tuğla ve kerpiçten yapılmış kalelere benzeterek tasvir ettiklerini ifade etmektedir.

levh bulunmaktadır. Üçüncü minarenin üzerinde ise bir fil, filin üzerinde de bir adam vardır. Bu adamın bir elinde demirden yapılmış bir kalkan diğer elin de ise demirden yapılmış bir levh bulunmaktadır. Dördüncü minarenin üzerinde kızıl altından yapılmış bir atlı vardır. Atı da kendisi de kızıl altından yapılmıştır.

Sarı Pirinç Minare

Canavardan kuş sayesinde kurtulan Şâh Râmîn, kuşlara dört minareyi de teferrüc etmek istediğini söyler. Kendisini sarı pirinçten minareye bırakması için kuştan yardım ister. Kuş; Perre-Bâl Hân, Ekmâil Pir ve Şâh Râmîn'i sarı pirinç minareye gitmek için bir dağın üzerine getirir. Orada sarı piriçten minarenin üzerinde sarı pirinçten yapılmış bir aslan, aslanın üzerinde de sarı pirinçten yapılmış bir kişi görürler. Kişinin elinde ise sarı pirinçten bir kılıç ve levha bulunmaktadır. Şâh Râmîn kılıcı almak için yeltenince sarı aslan ve üzerindeki kişi aniden dönmeye ve ağızlarından ateşler çıkarmaya başlar. Ansızın minarenin çevresi ateşle sarılır. Aslanın bu üç serverin üzerine atlayacağı sırada kuşlar gelir ve onları kurtarır. Onları tekrar minarenin üzerine bırakır. Şâh Râmîn levhayı ele geçirir. Levhada Şedîd'in sözleri bulunmaktadır. Şedîd, minaredeki tıslımları açıklamaktadır. Minarenin altında sağ tarafta hazine olduğunu, içinde türlü türlü mücevherler bulunduğunu, buraya kadar gelen kişinin ona tamah etmemesi gerektiğini, tamah ederse altındaki ateşle yanacağını ve telef olacağını söyler. Şâh Râmîn; hazineye tamah etmeyerek gümüşten yapılmış minareye gitmek istediği söyler ve kuştan yardım ister. Hikâyenin bu bölümünde dünya mülküne tamah edilmemesi gerektiği söylenir. Bu minare, *zühd* minaresidir. Sarı pirinçten aslan, sarı pirinçten şahıs ile mücadele edilir. Onların elindeki levh ve sarı pirinç kılıç alınır. Bu levhdeki öğütler sayesinde mertebenin ilerleyişi için ipuçları elde edilir. Ateş ile mücadele edilir.

Gümüş Minare

Şâh Râmîn, gümüşten minareye gitmek için kuştan yardım ister. Kuşlar; Şâh Râmîn, Perre-Bâl Hân ve Ekmâil Pir'i alır, gümüşten kaleye getirir. Bu sırada şiddetli bir rüzgar eser. Bu üç server, rüzgarın etkisiyle savrulur. Şâh Râmîn, bu yerin hikmetini sorar. Ekmâil Pir, bunun bu mertebeye gelen kişiyi engellemek için Şedîd tarafından yapılmış bir tıslım olduğunu söyler. Üç server, tekrar minarenin üzerine gelir. Orada gümüşten bir fil üzerinde gümüşten bir şahıs görürler. Şahsın elinde bir gümüşten bir süngü ve levha bulunmaktadır. Şâh Râmîn, bu şahsın elinden levhayı alır. Levhada birkaç satır yazılıdır. Levhada bu yelden emin olmak için doğu tarafına gitmesi, orada deniz kenarında kızıl bir kaya olduğu, kayanın altında ise bir yer altı yolu bulunduğu yazmaktadır. Yer altı yolundan girip bir yere ulaşacağı, orada bir delik olduğu, o deliğe girince yelin yok olacağı yazar. Ayrıca filin elindeki sününün üzerinde elmas süsler bulunduğu, bu süslere tamah etmemesini, süslerden ona zarar geleceğini söyler. Şâh Râmîn, yazıdaki her şeyi yerine getirir. Filin yanına gider. Filin üzerindeki şahıs döner ve sünüsünü Şâh Râmîn'e karşı tutar. Şâh Râmîn kılıçtan kendini kurtarır. Mürğ-i Şirân, Şâh Râmîn'i geri çeker. Ekmâil Pir ve Perre-Bâl Hân, sünüden yaralanır. Az kalsın can vereceklerdir. Şâh Râmîn onları görünce korkar. Bir çare bulmaları için kuşlara yalvarır. Kuşlar derhal yeryüzüne iner, biraz sonra ağızlarında bir yaprakla dönerler. Yaraların üzerine bu yaprağı koyup tedavi ederler. Şehzade bunu görünce şükreder. Sonra tekrar filin üzerindeki şahsın yanına gelir. Bu şahısla filin hareketlerinin sakinleştiğini görür. Derhal sünüyü şahsın elinden alır. Kuşlar onu tıslımın olduğu yere getirir. Bu minare, *nzu* minaresidir. Orada mermer bir direkte levha görürler. Levhada bu mermerin Şedîd tarafından dikildiği, direğin altında derin bir kuyu olduğu, bu kuyuya kim girerse acayip varlıklarla karşılaşacağı yazılıdır. Ayrıca kuyuda bir hücre olduğu, hücreye tamah etmemek gerektiği, hücreye giren kişinin helak olacağı da yazılıdır. Şâh Râmîn, bu yazıyı okur. Perre-Bâl Hân, Ekmâil Pir ve Şâh Râmîn; mücadele ederek mermer direği koparırlar. Direğin altından bir kepenk çıkar. Kepengi açarlar ve aşağı inerler. Yirmi yedi basamaklı bir merdivenden inip bir dehlize ulaşırlar. Dehlizden bir saraya girerler. O sarayda bir taht görürler. Tahtın üzerinde de bir taht vardır. Tahtın üzerinde

boynunda levha asılı bir put vardır. Levhada tılsımların Şedîd tarafından yapıldığı, bu mertebeye kadar gelen kişinin tılsımlardan kendisini sakınması gerektiği yazar. Son minareye erişilince oradan bir yol açılacağı ve kişinin kaleye girebileceği, kişinin kaleye girmesi ve çıkması istenir. Buranın zeminindeki dört duvarda demir kapıların bulunmaktadır. Bu kapıların hepsini açması istenir. Her birinde türlü türlü tılsımlar bulunmaktadır. Bunların birinde ise bir put vardır. Putun sağında bir sandık bulunmaktadır. Buraya kadar gelen kişinin bu sandığı açması ve içindeki kitabı baştan sona okuması istenir. Bu kitapta arınan her şey bulunmaktadır. O tılsımlara bu kitap ile amel edilirse istenilen her şeyin olacağı ve böylece kalenin sonuna ulaşılacağı yazılır. Şâh Râmîn bu levhayı okur ve kapıları birer birer açar. Her birindeki tılsımları görür. Bu tılsımlar oraya demir tellerle sıkıca tutturulmuştur. Buradaki sandığı bulup içindeki kitabı çıkarır. O şehirden çıkabilmek için ne yapması gerektiğini kitaptan öğrenir. Saraya gelir, tılsımları nasıl çözeceğini idrak eder. Gümüş minarede, gümüş fil ve üzerindeki gümüş şahıs ile mücadele edilir. Gümüş şahsın elindeki gümüş sünü ve levh elde edilmeye çalışılır.

Demir Minare

Bütün tılsımların nasıl çözüleceğini öğrenen Şâh Râmîn, bir saraya gelir. Sarayın kapısı demirdendir. Demirden minarenin üzerinde demir bir fil bulunmaktadır. Filin üzerindeki şahıs da demirdendir. Şâh Râmîn, yukarı çıkıp demirden şahsın yanına gelir. Şahıs elindeki kalkanı güneşe karşı tutup döner. Şâh Râmîn'in üzerine o kalkandan ateşler saçılır. Şâh Râmîn, kendisine zarar geleceğini anlayınca geri çekilir. Ateşlerden etkilenmez. O anda Mürğ-ı Şîrân; yeryüzüne iner, kitabı açar. Tılsımı açmanın çaresi kitapta yazılıdır. Tılsımın şerrinden kurtulmak için gece güneşin uyuduğu vakit oraya giderse ona ateşten zarar gelmeyeceği yazılıdır. Gün battığında Mürğ-i Şîrân ile minareye gelir. Filin üzerindeki şahsın elinden kalkanı alır. O zahmetten de kurtulur. Burada kitapla sembolize edilen *Kur'ân-ı Kerim*, Hz. Peygamber ve şeriat; seyr ü sülükün amel kaynaklarıdır. Salık, Allah'ın emirlerine itaat ederek bu mertebeye karşısında çıkan güçlüklerden kurtulmuştur. Dolayısıyla bu minare, *Allah'ın emirlerine itaat* minaresidir.

Kızıl Altın Minare

Şâh Râmîn, dördüncü minareye gelir. O minarede kızıl altından bir atlı vardır. Bu kişinin atı ve kendisi altındandır. Kişinin bir elinde bir elmas kılıç, bir elinde de levha bulunmaktadır. Şâh Râmîn derhal o atlının yanına gelir. Mürğ-ı Şîrân ile Şâh Râmîn, bu şahsın yanına gelir gelmez şahıs kılıcını Şâh Râmîn'in farkına indirir. Şâh Râmîn, bu kılıca ateş saçan kalkanı tutar. O kalkan kılıca dokununca ateş saçar ve bu ateş dağın üzerine düşer. O ateşin şiddeti ile dağ erir. Yerle bir olur. Dağın ateşi ayyuka çıkar. Ondan rüzgar hasil olur. Bu rüzgar, dumanı o kalenin ve minarelerin üzerine çökertir. Göz gözü görmez olur. Bir iki saat sonra karanlık gider. Âlem münevver olur. Şâh Râmîn, şükreder. Bu mertebeye nefis terbiye edilmiş, sufî meyillerinden arındırılmıştır. Nefs-i mutmainne mertebesini başarıyla geçmiştir. Salık, bundan dolayı şükretmektedir. Salikin başına bundan sonra gelecek engelleri salikin kendisi bertaraf edebilecektir. Olayın son halkasında Perre-Bâl Hân, Şâh Râmîn ve Ekmâil Pir; Şedîd'in türbesine gidip ona hayır dua etmek isterler. Mürğ-i Şîrân, üç serveri alır. Bir dağın üstüne getirdi. Dağın başında billurdan kapısı olan saf gümüş bir bina vardır. Şehzade kapıyı açar açmaz bir ifrit peyda olur. İki kuş ve üç serverin korkudan akılları başlarından gider. Fakat Şâh Râmîn, minarelerden elde ettiği kılıç ile bu ifriti yok eder. "Sancak, bayrak, ok, yay, kılıç, kama, bıçak, top, tüfek benzeri şeyler, şeytanî vesvesenin zayıflamasına ve salikin şeytanî vesveselere galip gelmesine delâlet eder" (Yüksel, 1996, s. 203). Salık, şeytanî vesveselerden ve şeytanın etkisinden kurtulmuştur.

Tuhfetu'l-Letâif'in 128a-155b varakları arasındaki seyr ü sülük hikâyesinde mekân ve mekâna bağlı olarak karşılaşılan insan ve varlıklarla ilgili sembolizmlerden istifade edilmiştir. Kale kapısından önceki hendek, kale kapısı, kale içindeki saray ve imar edilmiş bahçe, dört direkli kubbe olan minareler ile mekân bütünlüğü sağlanmış; nefis terbiyesinin bütün zorlukları ve seyr ü sülükün nihayetinde elde edilecek makamın ihtişamlığı kale sembolizmi ile tahkiye edilmiştir. Kale

seyrinde karşılaşılan sarı pirinç, gümüş, demir ve sarı altından yapılmış adamlar ile birlikte neheng; eşek başlı, fil kulaklı, deve ayaklı, aslan pençeli, kurt gözlü, at yeleli, domuz boynuzu gibi dışleri olan canavar; minarelerdeki aslan, gergedan, fil ve at nefsin süflî sıfatlarının gücünü ve korkunçluğunu sembolize etmiştir. Mekânda salikin karşılaştığı rüzgar, ateş ve su baskını da seyr ü sülükün zorluklarını doğal olaylar vasıtasıyla imgelenmektedir.

Yol Göstericiler

Seyr ü sülükte mertebe ilerleyişinde salike yol gösteren kılavuzlar bulunmaktadır. *Tuhfetü'l-Letâif*te bu kılavuzlar; insan, kuş, levha ve kitap şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Ekmâil Pir*, mürşid; *Mürş-i Şirân* kuş, *levh* yazılı öğütlerin bulunduğu levha, *kitap* ise yol gösterici amel kitabıdır.

Mürşid

Sembolik bir seyr ü sülük hikâyesini anlatan bu olay örgüsünde mürşid, Ekmâil Pir'dir. Ekmâil Pir, makama gelen padişahın oğluna kılavuz olup tılsımları açmakla görevlendirilmiştir. Burada tasavvuf terbiyesinde mürşidin iki ameliyesinden bahsedilir: kılavuz olmak ve seyr ü sülükün önündeki engelleri kaldırmak için çözüm üretmek. Mürşid; salikin derunî seyrinde yol gösterici, kılavuzdur. Daha önce kendisinin de tecrübe ettiği sufi terbiyenin nazariyeleri ile salike yol göstermek ve seyr ü sülük yolculuğunda kapıları açmakla mükelleftir. Hikâyede "tılsım" olarak ifade edilen nefis, vakialarda müridin seyr ü sülük terbiyesinde önüne çıkan engellerin remizleridir. Tılsımlar, hikâyede seyr ü sülük yolcusu müridin ilk olarak göremediği sırlardır. Bu sırları açmak, bu sırlarla ilgili müride bilgi vermek, mürşid Ekmâil Pir'in görevidir. Zira seyr ü sülükteki bütün remizler, bu hâlleri daha önce yaşamayan tecrübesiz bir mürid için sırlarla doludur. Mürşidin seyr ü sülükteki bu tılsımları öğrenmesine hikâyede değinilir. Elyas Peygamber, Şah Râmîn'in kaleyi seyretmesi ve önündeki engeller olan tılsımları çözmesi için Ekmâil Pir'i görevlendirdiğinde Ekmâil Pir, bu tılsımları nasıl çözeceğini bilemez. Bunun üzerine Elyas Peygamber; Ekmâil Pir'i makama getirir, tılsımları tek tek gösterir. Engelleri birer birer bildirir. "Etkili bir rehber olabilmek için, şeyhin mutlaka dervişlerin keşfine çıktıkları bölgeyi çok iyi bilmesi gerekir. Takip edilen yolun güçlüklerini ve dertlerini daha önce yaşamış olan bir şeyh, dervişlerine bu merhaleden geçerken rehberlik edebilecek kadar tecrübeye dayalı bilgiye sahiptir" (Frager, 2023b, s. 262). Vakialardaki bu sembolik nesne ve canlılar, mürşid tarafından yorumlanır. Bu nesne ve canlıların mahiyetine göre mürşid, müride yol gösterir. Yapılması gerekenleri aktarır. Mürşidin yol göstermesi ile tılsımlar açılır, seyr ü sülükün önündeki engeller aşılır. Böylece seyr ü sülük ilerleyişi devam eder.

Mürid, seyr ü sülük ilerleyişinde karşısına çıkan zorluklarla nasıl baş edeceğini bilmez. Mürşidinden yardım ister. Mürşid de bu zorlukların üstesinden gelmek için müride yardımcı olur. Hikâyede seyr ü sülük, müridin kaleye girmek istemesiyle başlar. Mürşid olan Ekmâil Pir, müridi Şâh Râmîn'in kaleye girmesine ve kalenin içindekileri engelleri aşmasına yardımcı olmakla yükümlüdür. Mürid ve mürşid, kaleye girmek isteyince kale kapısının sıkıca kilitli olduğunu görürler. Mürid, kale kapısının anahtarının nerede olduğunu mürşidi Ekmâil Pir'e sorar. Pir, kale kapısının anahtarının bir şahsın elinde olduğunu ve onun mutlaka ele geçirilmesi gerektiğini söyler. Yoksa kale kapısını açmak mümkün olmayacaktır. Mürşidin yol göstericiliği ile mürid, şahsı bulur ve şahsın elinden kale kapısının anahtarını alır. Kaleyi açar ve mürşidi ile içeri girerler. Kale kapısının anahtarının yerini göstermek, hendekte suyun içindeki nehengin tılsım olduğunu söylemek, hendekteki suyu boşaltıp nehengin kaybolmasını sağlamak; mürşidin seyr ü sülük önündeki engelleri ortadan kaldırma görevidir. Ayrıca seyr ü sülük sırasında Şâh Râmîn'in karşısına çıkan engelleri ortadan kaldırmak için Şedîd ağzından yazılan levhleri, mürşid Ekmâil Pir açıklamaktadır. Ekmâil Pir, şahsın elindeki levhayı ele geçirmesi gerektiğini ve bu levhada yazılanları okuyup onlara göre amel etmek gerektiğini Şâh Râmîn'e söyler. Bu tavsiyeye uyan Şâh Râmîn'in seyr ü sülük ilerleyişi devam etmiştir. Seyr ü sülükte mürşid Ekmâil Pir'in yetersiz kaldığı

yerlerde hikâyede kuş ile sembolize edilen Hızır ve kitap ile sembolize edilen şeriat imdada yetişmiştir.

Seyr ü sülükte mertebelerdeki hâller, ilerlemeler ve duraksamalar gibi bütün durumlarda mürid ve mürşid birliktedir. Hikâyede de mürşid Ekmâil Pîr, mürid Şâh Ramîn'in yanından bir an olsun ayrılmaz. Yaşanılan tüm güçlüklerle beraber göğüs gererler. Beraber bu güçlüklerin üstesinden gelirler. Aynı zamanda mertebe ilerleyişindeki rahatlığı ve huzuru da birlikte yaşarlar. Dolayısıyla seyr ü sülükte mürşid, müride yol gösteren, onun acılarını ve sevinçlerini paylaşan bir yol arkadaşıdır. Seyr ü sülükün başından sonuna kadar mürşid, nefis terbiyesi ve kalp tezkiyesi ile mükellef olduğu müridin elini bırakmaz.

Levh

Levhler, kaleyi imar ettiren Şedid tarafından vezirlerine yaptırılan tılsımların nasıl geçileceğine dair bilgiler veren yazılı belgelerdir. Hikâyede mürid ve mürşidin kale içindeki ilerleyişinde farklı yerlerde ve zamanlarda karşılımlarına birçok levhin çıktığı görülür. Levhler; Şedid'in ağzından yazılmıştır ve seyr ü sülük yolcusuna öğüt niteliğindedir. Hikâyedeki ilk levhde dünyaya gönül vermemek gerektiği, dünyanın geçici olduğu öğütlenir. İkinci levhe ise sarayda rastlanır. Bu levhde Şedid türlü nimetlerle madenlerle donatılmış bu sarayın kendine bir hayrı olmadığını, ölümü düşünmeyip yeri göğü imar ettiğini, özünü günahattan arındırmadığını, kimseye yardımcı dokunmadığını, ölünce bunları bırakıp gittiğini söyler. Dünya güzelliklerinin geçici olduğunu ve bunlara tamah edilmemesi gerektiğini öğütler. Hikâyedeki üçüncü levhde, bu dünyaya aldanmamak gerektiği ve nefsin heveslerine uymamak gerektiği söylenir. Dördüncü levh, sarı pirinç minarede karşımıza çıkar. Bu levhde, Şedid kendini tanıtır. Bu makama kadar gelen kişiye nasihatlerde bulunur, bu kişinin bilgili ve uyanık olması gerektiğini söyler. Burayı vezirine kaleye her gelen kişinin içeri girmemesi için inşa ettirdiğini söyler. Bu minarenin altına ateş koydurduğunu; insan, cin veya kuşlardan kim bu minareye gelirse rüzgâr ile odun birbirine karışacağını, çıkan ateşin de o kişiyi yakacağını söyler. Bundan dolayı kimse bu minare katına gelemeyecektir. Minarenin altında sağ tarafta içi cevherle dolu bir hazine olduğunu, kimsenin o hazineye ulaşamaması için ateş çıkaracağını ifade eder. Bu makama kadar gelen kişiye oradaki cevherlere tamah etmemesini yoksa helak olacağını öğütlemektedir. Gümüş minarede ayrıca bir levh daha bulunmaktadır. Bu levhada insan ve cinlerden kim bu minareye çıkarsa o minarenin şerefinden bir rüzgar çıkacağını, bu rüzgarın o kişinin minareye çıkmasını engelleyeceğini söylenir. Gümüş minareye gelen kişi için tavsiyelerde bulunulur. Bu makama gelen kişinin rüzgardan emin olması için doğu tarafına doğru yürümesi istenir. Orada deniz kenarında kızıl bir taş olduğu, o taşın altında bir nakım bulunduğu söylenir. Kişinin o nakıma girmesi gerektiği, orada muteber bir delik olduğu, o deliğin tutularak rüzgarın engelleneceği bildirilir. Fakat orada bir şahıs ve fil bulunduğu, filin sünüsünün elmas olduğu, bu elmasa kişinin tamah etmemesi gerektiği, yoksa elmasın kişiye zarar vereceği ifade edilir. Kişinin o elmastan sakınması gerektiği vurgulanır. Hikâyedeki yedinci levh, mermer direğin üzerindedir. Bu levde Şedid, bu makama kadar gelen kişiye öğütler vermektedir. Bu mermer direği kendisinin diktirdiğini, bu direğin altında derin bir kuyu olduğunu, bu kuyuya kim inerse acayip şeyler göreceğini söyler. O kuyuda bir hücre bulunduğunu, bu makama kadar gelen kişinin o hücreye girmemesi ve tamah etmemesi gerektiğini söyler. Eğer bu kişi o hücreye girecek olursa başına belalar geleceğini, buradan sakınması gerektiğini özellikle vurgular. Hikâyedeki sekizince levh, saraydaki tahtın üzerindeki putun boynundadır. Bu levhde de seyr ü sülük ilerleyişindeki mürid ve mürşide öğütler verilmektedir. Bu makama kadar gelen kişinin burada türlü türlü tılsımlarla karşılaşacağı, bu tılsımlardan kendisini koruması gerektiği söylenir. Yoksa bu tılsımlardan o kişiye zarar gelecektir. Eğer son minareye ulaşırsa bu kişiye bir yol açılacağı ve kaleye bu yoldan girebileceği ifade edilir. Buranın duvarında tılsımlarla girilmesi zorlaştırılmış dört kapı olduğunu, her bir kapıyı açması gerektiği söylenir. Kapıların birinde put olduğu, putun sağ yanında sandık bulunduğunu, bu sandığın içinde de bir kitap

olduğu söylenir. Bu makama erişen kişinin bu kitabı açıp okuması gerektiği, karşısına çıkan tılsımlara bu kitapla amel ederse önündeki bütün engellerin kalkacağı ve bütün isteklerine ulaşacağı öğütlenir. Hikâyedeki son levh, son makam olan dağ üzerinde karşımıza çıkar. Bu levh de Şedid, ağzından yazılmıştır. Levhde Şedid, kendini tanıtır. Şedid'in kardeşi olduğu, bu cihanın bir zamanlar onun hükmü altında olduğunu, ansızın bir gün ecel gelip ona erdiğini söyler. Bütün varlığı, saltanatı burada bırakıp dört parça tahtanın içine girdiğini söyler. Ahiret için çalışmadığını, dünyada magrur olduğunu, malının mülkünün ona bir fayda vermediğini söyler. Bu makama kadar gelen kişiye, dünya malının faydasız olduğunu, elinden geldiğince elindeki mal ile iyilik yapmasını öğütler.

Mürg-i Şirân

Seyr ü sülük ilerleyişinde Ekmâil Pir ile Şâh Râmîn çaresiz kalınca imdatlarına Mürg-i Şirân adlı kuş yetişir. “Şehzâde ve Pîr ve Perre-bâl ‘acebâ bu neyki dir-iken gördiler kim havâ yüzünden bir kuş irdi. Bir tağa beñzer burnı, kıynaqları elmâsdan...” (v.141b). Mürg-i Şirân; hikâyedeki fiziksel niteliği ve işlevi ile Hızır'ı sembolize etmektedir. Hızır'ın don değiştirerek kuş suretine girdiği bilinmektedir. Hızır “ihtiyar veya genç bir adam, bir çocuk olabilir; kuş ve tavşana varıncaya kadar çeşitli hayvan biçimlerine girebilir. Göz açıp kapayıncaya kadar çok uzak mesafeleri aşabilir” (Ocak, 2007, s. 90). Mürg-i Şirân kuştur. Şâh Râmîn, Ekmâil Pir ve Perre-Bâl; canavar ile mücadele edemeyince aniden gökyüzünden yeryüzüne inmiştir. Allah katından gönderilmiş bir yardımcı, kurtarıcıdır. Burnu dağa benzer, pençeleri elmaştır. Şâh Râmîn, Ekmâil Pir ve Perre-Bâl'in karşı karşıya kaldığı canavarın kafasını koparır. Canavarı kaleden dışarı atar, kaleden uzaklaştırır. Böylece seyr ü sülükte mürid ve mürşidin karşı karşıya kaldığı zorluklarda onlara yardımcı olur. Hızır'ın seyr ü sülükte kılavuz, mürşid olma işlevinin dışında şifa verme işlevi de hikâyede ele alınmıştır. Seyr ü sülük sırasında yaralanan Ekmâil Pir ve Perre-Bâl'in yaralarının iyileşmesi için yeryüzünden bitki getirmiştir. Yaralarına koyup, yaralarını iyileştirmiştir.

Kitap

Hikâyede Ekmâil Pir ile Şâh Râmîn'in seyr ü sülük ilerleyişinde önlerine çıkan levhlerin birinde son minareye giden kapıların birinde put olduğu, putun sağ yanında sandık bulunduğu, bu sandığın içinde de bir kitap olduğu söylenir. Bu makama erişen kişinin bu kitabı açıp okuması gerektiği, karşısına çıkan tılsımlara bu kitapla amel ederse önündeki bütün engellerin kalkacağı ve bütün isteklerine ulaşacağı öğütlenir. Buradaki kitap, şeriattir, Kur'an'dır, Hz. Peygamber'dir. Seyr ü sülük, şariat hükümlerine dayanan bir terbiye amelîyesidir. Bu tevhidî terbiyenin kaynağı Kur'an'a ve sünnete dayanmaktadır:

Sûfiler, Kur'an'ı Allah'ın insanlara bir çağrısı ve özel bir hitabı olarak gönül atmosferinden gelen bir bağlılıkla bildiklerinden, Kur'an ayetlerini ma'rifet/ilim denizlerinden bir derya olarak algılamışlardır. Aynı şekilde Peygamber'in sözlerinin de, O'nun kendi nefsinden kaynaklanan ifadeler olmayıp, Allah'ın Peygamber'e gelen vahye dayalı bir ilim olduğu bilinciyle yaklaşım, Rasûlullah'ın (sa.s.) sözlerini can kulağıyla dinleyip onunla amel etmişlerdir (Tenik, 2017, s.16).

Dolayısıyla hikâyede kitapla sembolize edilen şariat hükümleri, seyr ü sülükte karşılaşılan bütün zorlukların üstesinden gelinebilecek yolları bildirir. Bu kitapla amel etmek, seyr ü sülükü kolaylaştırır, seyr ü sülükün nihayete ermesine vesile olur.

Lubfetu'l-Letâif'in 128b-155a varakları arasındaki seyr ü sülükün kısa hikâyesinde mekâna ve mekândaki kişi ve canlılara bağlı olarak tasvir edilen zorlukların üstesinden gelmek için salike yardımcı olan kılavuzlar; kitap ve levh gibi yazılı belgeler, mürşid ve Hızır'dır. Seyr ü sülükte mürşidin işlevi ve gerekliliği Ekmâil Pir'in varlığı ile tahkiye edilmiştir. Mürid ve mürşidin seyr ü sülük ilerleyişinde çaresiz kaldıkları yerlerde yardıma yetişen, kuş kılığındaki Mürg-i Şirân; tasavvufta Hızır'ın seyr ü sülükte mürşid olma özelliğinin hikâyedeki yansımasıdır. Nefsine

kapılarak helak olmuş Şedîd ağzından yazılan levhlerde verilen nasihatler ve şeriat ise seyr ü sülükün diğer yol göstericileridir.

Sonuç

Ali bin Nâkib Hamza tarafından kaleme alınan *Luhfetü'l-Letâif*'in 128b-155a varakları arasındaki kısa hikâye, sembolik bir seyr ü sülük hikâyesidir. Hikâyede seyr ü sülük, kale sembolizminden istifade edilerek ele alınmıştır. Seyr ü sülükün zorlukları; kalenin mimarî yapısı, kalede karşılaşılan şahıslar ve tılsımlarla sembolize edilmiştir. Muhkem kale kapısı, kaledeki dehlizler, su ile dolu hendek, kaledeki direklerin yüksekliği kalenin mimarî yapısından kaynaklanan zorluklardır. Hikâye “tılsım” olarak adlandırılan, kalede salikin karşısına çıkan şahıslar ve hayvanlar; salikin nefsinin süflî sıfatlarını gösteren simgelerdir. Bunlar, hikâyedeki neheng ve canavar tasvirinde geçen hayvan suretleridir. Canavar tasvirinde geçen; karınca, yılan, akrep, çıyan ve vaşak nefsi-i emmârenin sıfatlarını sembolize eder. Eşek başlı, fil kulaklı, deve ayaklı, aslan pençeli, kurt gözlü, at yeleli, domuz boynuzu gibi dişleri olan bu canavarın gövdesi insana benzemektedir. Gergedan gibi boynuzları, keçi gibi tüyleri bulunmaktadır. Bu hayvan suretleri; nefiste kibir, haram, şehvet, hırs, hased, nefsanî heves, kötü zan, kindarlık, fitne, eza, açgözlülük, sinsilik ve ikiyüzlülük sıfatlarıdır. Salik, bütün bu sıfatları simgeleyen canavarı yok ederek nefsinin bu sıfatlardan arındırmıştır. Ayrıca salik, dört minarede karşısına çıkan aslan, fil ve atla mücadele ederek onların elindeki savaş aletlerini almış, böylece seyr ü sülükte nefsinin şeytanî meyillerini tamamen yok etmiş, nefsinin arındırılmış, seyr ü sülükünü tamamlamıştır.

Hikâyede seyr ü sülük mertebeleri; nefsi-i emmârede hendek ve kale kapısı, nefsi-i levvâmede saray ve bahçe, nefsi-i mühlîmede bayındır bahçe, nefsi-i mutmainne ise dört direkli kubbe ile sembolize edilmiştir. Dört direkli kubbe; sarı pirinç, gümüş, demir ve kızıl altın olmak üzere dört minarede oluşmaktadır. Bu dört minareyi ele geçiren salikin nefsi mutmain olmuştur.

Seyr ü sülük ilerleyişinde salikin yardımcıları hikâyede sembollerle tasvir edilmiştir. Bunlar; müşid Ekmâil Pir, kaleye gelen kişilerin tılsımları kolayca çözmesi için Şedîd'in kendi ağzından yazdığı levhler, kuş kılığında Hızır'ı simgeleyen Mürğ-i Şirân ve şeriatı karşılayan kitaptır. Bu dört yardımcı sayesinde salik, seyr ü sülükünü nihayete erdirmeyi başarmıştır.

Tuhfetü'l-Letâif'teki bu kısa hikâyede nefsin süflî sıfatları ile dolu olan gönül, kale benzetmesi ile tahkiye edilmiştir. Muhtelif zorluklardan geçerek kaleyi ele geçiren salik, gönlünü nefsin süflî sıfatlarından arındırmış, gönlünde İrem şehrine benzeyen kale imar etmiştir. Hikâyenin dayandırıldığı cennet müktesebatı da bu dönüşümü gözler önüne serer. “...Dünya cennetini inşa edenler, insanın, her yüce feridin, yalnız Allah'a karşı sorumlu varlıkların dünyevî ilişkiler ortamında şeytanî sapmaların çelişkilerine düşmesini önleyecek olan bir büyük Erdem'in, yaratılışın yasalarının bilgisine ve bu yasalara kayıtsız şartsız uyarak bunu mümkün kılmışlardır” (Cansever, 2010, s. 24). Bu kale; seyr ü sülükün, tasavvufun, müşidin ve şeriatın kaidelerine uyan ayrıca nefsinin yenilip helak olan Şedîd'in pişmanlıklarına kulak veren salikin dünya cennetidir.

Kaynakça

- Ataseven, Y. & Onur A. (2018). İlahlık güden zalim bir hükümdarın hikâyesi: Hazâ Hikâyeti Şeddâd bin 'Âd". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 5-11.
- Cansever, T. (2010). *Osmanlı şehri* (2. baskı). Timaş Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Yayınları.
- Çetişli, İ. (2004). *Metin tablillerine giriş*. Akçağ.
- Çolak, A. (2023). Klasik Türk şiiri'nde “irem” kelimesinin kullanımı üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(36), 363-392.
- Fragar, R. (2023a). *Aşkır asıl şarap* (5. baskı). Sufi Kitap.
- Fragar, R. (2023b). *Kalp, nefes ve ruh* (8. baskı) (İ. Kapaklıkaya, Çev.). Sufi Kitap.

- İbn Haldun. (2018). *Mukaddime* (18. baskı) (S. Uludağ, Haz.). Dergah.
- Karadayı, O. N. (2020). Tasavvuf literatüründe kale sembolizmi. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 7(2), 183-226.
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk edebiyatında mensûr hikâyeler*. MEB Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. (2004). (H. Altuntaş & M. Şahin, Haz.). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Levend, A. S. (1967). Türk edebiyatında hikâye. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, (15), 71-117.
- Muallim Naci. (2021). *Lügat-ı Nâcî* (2. baskı) (A. Kartal, Haz.). TDK.
- Ocak, A. Y. (2007). *İslam-Türk inançlarında Hızır yabut Hızır-İlyas kültü*. Kabalıcı Yayınevi.
- Onay, A. T. (2023). *Açıklamalı Divan şiiri sözlüğü Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı* (C. Kurnaz, Haz.). Bilge Kültür-Sanat.
- Ögke, A. (2005). *Metaforik anlatım*. Ahenk Yayınları.
- Schimmel, M. (2020). *İslamın mistik boyutları* (2. baskı). Alfa.
- Schimmel, M. (2023). *Halifenin rüyaları, İslam kültüründe rüya ve tabiri* (2. baskı) (T. Erkmen, Çev.). Sufi Kitap.
- Şemsettin Sami (2008). *Kâmûs-ı Türkî*. Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları.
- Tenik, A. (2017). Tasavvuf ilminde Hz. Peygamberin rolü. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 11-32.
- Tilfarlıoğlu, M. (2017). *Ali Bin Nâkîb Hamza ve tuhfetü'l-letâifi (Metin-İnceleme)*(Tez No. 475642) [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Tilfarlıoğlu, M. (2022). Klasik Türk edebiyatında hikaye ve Ali bin Nakib Hamza'nın Tuhfetü'l-Letâ'ifi. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (5),206-230.
- Tulum, M. (2023). *Arapça ve Farsçadan Osmanlı Türkçesine alıntılar sözlüğü*. Ketebe Yayınları.
- Türer, O. (2003). Lâtife. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 15, ss. 179-180). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uçan Eke, N. (2017). *Klâsik Türk edebiyatında metaforik üslûp*. Akçağ.
- Yağcı, Ş. (2002). Klasik Türk edebiyatı geleneğinde hikâye. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (141), 147-160.
- Yüksel, H. A. (1996). *Türk –İslam tasavvuf geleneğinde riya*. Milli Eğitim Basımevi.